

POPIS JADRANSKOG INSTITUTA U ISTRI 1945. GODINE

Petar BAGARIĆ

Trnsko 11B, HR 10 000, Zagreb, Hrvatska

e-mail: pbagaric@inet.hr

IZVLEČEK

Namen članka je pojasniti okoliščine izvedbe t. i. Popisa Jadranskega inštituta 1945 v Istri. V članku je pojasnjeno kdo in s čigavo pomočjo je organiziral popisovanje, na kakšen način in čigava organizacija je bila prikazana kot delo Jadranskega inštituta iz Sušaka. Pojasnjeni so odnosi z lokalnimi skupnostmi in oblastmi. Analizirana je struktura popisovalcev v enem od enajstih popisnih sektorjev, sektor I Koper-Piran. Predstavljeno je srečanje predstavnikov Jadranskega inštituta in zavezniške Komisije strokovnjakov za določitev italijansko-jugoslovanske meje in predstavljena je tudi zavezniška ocena rezultatov popisa.

Ključne besede: cenzus, Istra, Zona B, 1945, hrvaško-slovensko sodelovanje

IL CENSIMENTO DELL'ISTITUTO ADRIATICO IN ISTRIA NEL 1945

SINTESI

L'articolo si pone come obiettivo di chiarire le circostanze del censimento eseguito in Istria dall'Istituto Adriatico nel 1945. Inizialmente spiega da parte di chi e con l'aiuto di chi il censimento è stato allestito, e quale organizzazione ha presentato i risultati come lavoro dell'Istituto Adriatico di Sussak. In seguito illustra le relazioni con le comunità locali e le autorità, e analizza la struttura dei rilevatori in uno degli undici settori censuari, il Settore no. I Capodistria-Pirano. Infine, l'articolo descrive l'incontro dei rappresentanti dell'Istituto Adriatico con la Commissione Interalleata per la delimitazione del nuovo confine italo-jugoslavo, e presenta la valutazione dei risultati del censimento da parte degli alleati.

Parole chiave: censimento, Istria, Zona B, 1945, cooperazione croato-slovena

:

UVOD

Po završetku ratnih operacija kojima je okončan Drugi svjetski rat u Europi, Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ), Sjedinjene Američke Države (SAD) i Ujedinjeno Kraljevstvo (UK) podijelili su Julijsku Krajinu Beogradskim sporazumom od 9. lipnja 1945. na okupacijske zone. To je trebalo trajati dok mirovna konferencija ne odredi pripadnost tih krajeva koji su u tom trenutku pripadali poraženoj Kraljevini Italiji. Između anglo-američke i jugoslavenske okupacijske zone povučena je Morganova linija koja je dobila ime po generalu Williamu Morganu, načelniku Stožera savezničkog vrhovnog zapovjedništva za Sredozemlje, koji je dogovorio razgraničenje s načelnikom Generalštaba Jugoslavenske armije (JA) gen. Arsom Jovanovićem. Zona A je bila pod savezničkom vojnom upravom, a Zona B pod jugoslavenskom vojnom upravom. Zato se Jugoslavenska armija (JA) morala povući iz Pule i Trsta, koji su po Beogradskom sporazumu pripali Zoni A. (Grgurić, 2007, 50).

Popis stanovništva proveden u Istri 1945. poznat je pod imenom Popis Jadranskog instituta ili Rogličeva anketa. Proveden je u jesen 1945., s kritičnim trenutkom 1. listopada 1945. Rezultati popisa objavljeni su u publikaciji “Cadastre national de l’Istrie d’après le Recensement du 1er octobre 1945“, koju je 1946. godine izdao Jadranski institut na Sušaku (Mihelić, 2007, 101-102). Prema iskazu Josipa Roglića, Jadranski institut počeo je s radom 5. lipnja 1945. na Sušaku (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1., 1). Utemeljilo ga je Predsjedništvo Narodne Vlade Hrvatske 28. svibnja 1945. (Klemenčić, 2006, 461). U stvarnosti Jadranski institut bio je krinka pod kojom je Komisija za razgraničenje pri Predsjedništvu Vlade Federalne Države Hrvatske objavljivala svoje publikacije (HDA-1166, 1, 2). Ima tragova da je i talijanska strana dezinformirala javnost (Franzineti, 2011, 214).

KOMISIJA ZA RAZGRANIČENJE,
JOSIP ROGLIĆ I NAČELA NOVAČENJA SURADNIKA

Ključna osoba u provedbi popisa Jadranskog instituta bio je dr. Josip Roglić, rođen 14. ožujka 1906. u Župi Biokovskoj u Dalmaciji. Maturirao je na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Splitu 1926. Na Geografskom odsjeku Filozofskog fakulteta u Beogradu obranio je disertaciju “Biokovo – fizičko-geografske osobine“. Boravio je na specijalizaciji na sveučilištima u Strasbourgu i u Montpellieru. Zaposlio se na III. muškoj gimnaziji u Beogradu. Boravio je na specijalizaciji i u Berlinu i Beču. Nakon raspada Jugoslavije 1941., u svibnju napušta Beograd jer je poslije Simovićeva puča postao žrtvom fizičkog napada srpskih nacionalista u školi u kojoj je radio. Seli se u Zagreb i dobiva profesorsko mjesto na 1. ženskoj gimnaziji. Visoka pedagoška škola u Zagrebu prima ga 1943. na mjesto izvanrednog profesora. Redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu postao je 1945., ali 1946. prelazi na Prirodoslovno-matematički fakultet, na kojem je 1947./1948. dekan (Matas, 2006, 19-21). U lipnju 1945. postao je v.d. predsjednika Komisije za razgraničenje pri Predsjedništvu Narodne Vlade Federalne Države Hrvatske, a Komisiju je vodio do njezina raspuštanja 1947.

Osoblje Komisije moralo je zadovoljiti dva uvjeta: stručnost i političku podobnost. Politička podobnost se provjeravala slanjem popisa kandidata različitim partijskim tijeli-

ma.¹ Prilikom takvog filtriranja odbačen je bio Rudolf Maixner.² Uskoro je ipak imenovan predsjednikovim zamjenikom, što pokazuje da je trudom Josipa Roglića u ovom slučaju prevladalo načelo stručnosti nad načelom podobnosti.³

Popis je proveden kako bi se utvrdila narodnosna struktura jer raniji austrijski i talijanski popisi nisu postavljali pitanje narodnosti. U popisnim arcima izričito je navedeno da se traži “narodnost“ (tal. nazionalità), a ne “podaništvo“ (tal. cittadinanza) (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 6). Prethodni popisi su, po tumačenju Josipa Roglića, provedeni na štetu slavenskog stanovništva (Hrvata i Slovenaca) u Istri (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 18). Josip Roglić je 1946. u izdanju Jadranskog instituta objavio knjigu na francuskom jeziku: “Le Recensement de 1910, ses méthodes et son application dans le Marche Julienne“, kako bi svjetsku javnost upoznao sa svojim pogledima na vrijednost austrijskog popisa iz 1910., prema čijoj teritorijalnoj podjeli je inače pripremio izdanje “Cadastre national de l’Istrie d’après le Recensement du 1er Octobre 1945“, koje je također izdao u ime Jadranskog instituta. Prema Rogliću, popis 1910. ispitivao je stanovništvo o općevnom ili uporabnom jeziku (njem. Umgangssprache), što je bilo u skladu s interesima Nijemaca i Talijana. No, podatci o uporabnom jeziku su podcjenjivali broj Hrvata i Slovenaca te nisu bili dobar indikator o narodnosnoj pripadnosti niti o jeziku koji se rabio unutar obitelji. (Roglić, 1946, 12-21) Austrijski popis iz 1910. velike sile su na međunarodnoj mirovnoj konferenciji namjeravale uzeti kao referentnu točku za jezično i narodnosno stanje na području Julijske Krajine. (Mihelič, 2012, 121) Stoga je Roglić osmislio popis Jadranskog instituta kojim bi se po drugačijoj metodologiji, koja bi ispitivala stanovništvo o narodnosti i obiteljskom jeziku umjesto općevnog jezika, dobili usporedivi rezultati, budući da je popis Jadranskog instituta slijedio teritorijalnu podjelu u skladu s popisom iz 1910. (Josipović, 2012, 241-245).

POPISNI SEKTORI U ISTRI I TIJEK POPISA

Prilikom razgovora u Pazinu, na pitanje šefa američke delegacije Philipa Moselyja⁴, koliko je bilo provoditelja popisa, Josip Roglić je odgovorio da ih je bilo šesnaest (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 2). Ta brojka je uključivala njega i petnaest voditelja u jedanaest sektora na koje je Istra bila podijeljena, što je vidljivo iz tablice 1.

Iz tablice 1. je vidljivo da su samo trojica voditelja navedeni kao dužnosnici odnosno namještenici Jadranskog instituta. Navedeni djelatnici Jadranskog instituta nalazili su se na platnim popisima činovnika bilo Komisije za razgraničenje, koja je započela s radom početkom lipnja 1945., bilo Vlade Federalne Države Hrvatske (FDH).⁵

-
- 1 HDA–1166, 1, 1, 1, Dopis Ministarstva pravosuđa Izvršnom odboru Jedinstvene narodno oslobodilačke fronte, 19. 5. 1945.
  - 2 HDA–1166, 1, 1, 1, Dopis Ministarstva pravosuđa Pretsjedništvu Narodne Vlade Hrvatske, 24. 5. 1945.; Maixner, Rudolf (Varaždin, 7.03.1901.-Zagreb, 25.08.1972.), filolog, povjesničar i novinar.
  - 3 HDA–1166, 1, 1, 1, Komisija za razgraničenje – nedatirano.
  - 4 Mosely, Philip E. (Westfield, MA 21.09.1905.-New York, NY 13.01.1972.), američki diplomat i znanstvenik.
  - 5 HDA–1166, 1, 1, 2, Nacrt rada Komisije za razgraničenje, 12. 6. 1945.

Tablica 1.: Voditelji popisnih sektora prilikom popisa u Istri 1945.⁶

Sektor	Voditelj	Zanimanje	Boravište
I. Kopar-Piran	Franjo Bernetic	odgajatelj, školski inspektor	Kopar
	Ivan Krkoč	pravnik, namještenik	Kopar
II. Podgrad	Vladimir Petrič	namještenik	Kopar
III. Buje	Ante Grubišić	zadružni inspektor	Opatija
IV. Poreč	Dr. Petar Kirac	pravnik, dužnosnik Jadranskog instituta	Sušak
V. Buzet	Ivo Jardas	školski inspektor	Zagreb
VI. Pazin	Milan Gržetić	namještenik Jadranskog instituta	Sušak
	Ante Miljavac	pravnik, bankovni namještenik	Zagreb
VII. Opatija-Vo- losko	Dr. Stjepan Petak	odvjetnik	Sušak
VIII. Kanfanar- -Poreč	Dr. Vjekoslav Bratulić	dužnosnik Središnjeg ureda za osiguranje radnika	Zagreb
IX. Labin	Ivan Pucić	namještenik Jadranskog instituta	Sušak
X. Vodnjan-Pula	Matko Rojnić	profesor, direktor Sveučilišne knjižnice	Zagreb
	Josip Capponi	profesor	Zagreb
XI. Cres-Lošinj	Nikola Velčić	namještenik	Zagreb
	Marko Rerečić	namještenik	Zagreb

Prema Dnevniku popisa koji je vodio Josip Roglić, skupina za provedbu popisa otputovala je iz Zagreba u Istru u petak 19. listopada 1945. u 21.30h. U subotu 20. listopada 1945. u 14.45h održan je sastanak u Labinu s Dušanom Diminićem⁷ i Savom Zlatićem⁸, koji će i poslije biti konzultirani u vezi s provedbom popisa. Iz Dnevnika popisa vidljivo je da su popisne aktivnosti započele koji tjedan nakon kritičnog datuma, 1. listopada 1945. Inače, popisi se u pravilu provode neposredno nakon kritičnog datuma (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 9). U Dnevniku popisa zabilježen je 1. studenog 1945. sastanak s dr. Lavom Čermeljem⁹, koji je bio “iznenađen i pohvalno se izrazio o radu, koji mi vršimo. Odlučio je da predloži da se isti posao izvrši u Koparskom kraju i zamolio da mu damo primjerke

6 HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 3, 1 Dopis Jadranskog instituta predsjedniku Međusavezničke komisije.

7 Diminić, Dušan (Labin, 30.01.1914.-Zagreb 13.03.2005.)

8 Zlatić, Savo (Lanišće, 12.07.1912.-), liječnik i član Politburoa CK KPH 1943.-1948.

9 Čermelj, Lavo (Trst, 10.10.1889.-Ljubljana, 26.01.1980.), fizičar.

formulara i uputa. Upozorio je da već dolaze na teren (u slovenskom dijelu) neslužbeni eksperti radi izviđanja i utvrđivanja nacionalnih odnosa.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 9).

Iz teksta se može zaključiti da je popis na području Koparštine počeo mjesec dana nakon kritičnog datuma, a isto tako da je popis prvotno bio planiran samo za Istru južno od Dragonje, što neizravno proizlazi i iz ostaloga arhivskog gradiva.¹⁰ Čini se da je popis u dvama “slovenskim“ sektorima, Sektoru I. Kopar-Piran i Sektoru II. Podgrad započeo kasnije nego na popisnim sektorima u Istri južno od Dragonje. Kako bi bila popisana mjesta (Sočerga, Črnica, Movraž, Rakitovec) koja su smatrana dijelom Bužeštine, ali su bila pod upravom Kotarskog narodnog odbora (KNO) Kopar, popisne materijale je voditelj za Bužeštinu Ivo Jardas predao predstavnicima KNO Kopar. Oni su proveli popis u tim mjestima.¹¹ Tim poslom je Jardas i putovao u Kopar.¹² Premda je Istra bila podijeljena na jedanaest popisnih sektora, u ovom radu ću se detaljnije osvrnuti na sastav popisivača u Sektoru I. Kopar-Piran. Voditelji sektora su bili Franjo Bernetić i Ivan Krkoč. S obzirom na specifičan sastav popisivača, korisno je razlikovati gradski i seoski dio Sektora I. Kopar-Piran. U gradskom dijelu popisnog sektora, koji je obuhvaćao Izolu, Kopar i Piran, među popisivačima je bilo 27 Talijana, od kojih 5 mornara, 5 radnika, 4 mehaničara, 3 namještenika, 3 obrtnika, 2 domaćice, 1 seljak i 4 osobe u kategoriji drugih zanimanja, te 13 Slovenaca, od kojih 11 namještenika, 1 obrtnik i 1 učitelj. Uočljiva je znatna razlika u profesionalnoj strukturi popisivača slovenske i talijanske narodnosti. Među Slovencima dominiraju bijeli, a među Talijanima plavi ovratnici. U Izoli su među popisivačima bila tri Slovenca i petero Talijana, u Kopru desetero Slovenaca i trojica Talijana, a u Piranu su svih devetnaest popisivača bili Talijani. Na seoskom području, međutim, popisivači su bili Slovenci, što ne iznenađuje s obzirom na sastav stanovništva. Za razliku od gradova, na seoskom području su uz popisivače postojali i svjedoci. Među popisivačima je po profesionalnoj strukturi bilo 17 namještenika, 7 učitelja, 1 radnik i 1 umirovljenik, a među svjedocima 25 seljaka, 4 domaćice, 3 namještenika, 3 učitelja, 1 radnik i 4 ostalih (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 5).

Tijekom razgovora u Pazinu između međusavezničke Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice i predstavnika Jadranskog instituta, vođa britanske delegacije Humphrey Waldock¹³ zatražio je od Josipa Roglića da obrazloži upadne razlike između popisa 1945. i austrijskih popisa iz 1900. i 1910. Roglić je pokazao kako su razlike posljedica primjene različite metodologije prilikom popisa. Naime, popisi 1900. i 1910. tražili su odgovor na pitanje o razgovornom ili općevnom jeziku (njem. Umgangssprache), a popis 1945. odgovor na pitanje o obiteljskom jeziku (fr. langue de famille). Obiteljski jezik definiran je kao onaj kojim se govori u kućnom krugu i prenosi obiteljska tradicija iz generacije u generaciju (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 11). Po Rogliću, popis iz 1910.

10 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija – pismo Glavnom tajniku Pretsjedništva Narodne Vlade Hrvatske tajniku vlade, 21. 11. 1945.

11 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Potvrda Tajništva Kotarskog NOO Buzet-Kras, 15.2. 1946.

12 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Dopis Rudolfa Maixnera Računovodstvu Predsjedništva Vlade II-P 345-46, 23. 2. 1946.

13 Waldock, Humphrey Meredith (Colombo 13.08.1904.-Den Haag 15.08.1981.), britanski pravnik i diplomat, predsjednik Međunarodnog suda pravde u Den Haagu.

utvrđivao je rasprostranjenost dominantnih jezika, dok popis iz 1945. utvrđuje odnose i rasprostranjenost pojedinih narodnosti (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 19). U Istri je popis proveden u Zoni B, koja je bila pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije (VUJA-e). Provođenje popisa u Puli, koja je u vrijeme popisa pripadala Zoni A pod Savezničkom vojnom upravom (Allied Military Government – AMG), spriječile su anglo-američke vojne vlasti. Potpuni popis je izvršen samo u II. rajonu grada Pule (Monte Grande i Šijana) i selima okolice. Saveznička vojna uprava je tijekom daljnjega popisivanja dala uhititi trojicu popisivača i zato je Jadranski institut morao obustaviti redoviti popis grada Pule, a kompletirati ga posrednim putem (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1, 10).

Slovinci su popis uspješno proveli i u dijelu Zone A (Muggia – Milje, San Dorligo della Valle – Dolina itd.) (Cadastre national de l'Istrie ..., 1946, 416, 429-430). Međutim, iz dopisivanja hrvatske Komisije za razgraničenje s beogradskim saveznom Institutom za proučavanje međunarodnih odnosa vidi se da su i Slovenci iz Kopra imali problema s popisivanjem u Zoni A. Činilo se da neće uspjeti provesti popis u Muggi-Miljama i susjednim općinama.¹⁴ Ipak, u knjizi “Cadastre national de l'Istrie“, podatci su za Muggiu-Milje objavljeni, premda uz ogradu da se temelje na podatcima narodnog odbora, a za Dolinu su podatci objavljeni kao da je popis uspješno proveden (Cadastre national de l'Istrie..., 1946, 416, 429-430). U pripremi publikacije “Cadastre national de l'Istrie“ sudjelovali su jezikoslovci Petar Skok¹⁵ i Fran Ramovš¹⁶, koji su analizirali podrijetlo prezimena navedenih uz podatak o stanovništvu svakog pojedinog naselja. (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 11)

ISTARSKI TALIJANI I POPIS

Slavensko-talijanska antifašistička unija (STAU) bila je organizacija na čiju su se pomoć u provedbi popisa popisivači oslanjali. Komentirajući popis u Vodnjanu, Rerečić najvećom potporom smatra tajnika mjesne organizacije STAU, koja se u tekstovima navodi kao ASTU u značenju Antifašistička slavensko-talijanska unija (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 1). Isto je bilo i u Fažani, Rerečićevim riječima: “U Fažani naročito mi je bio pri ruci drug Domenico Devescovi, predsjednik mjesne ASTU organizacije i po zanimanju ribar.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 1). Premda je službena jugoslavenska politika tvrdila da i istarski Talijani žele priključenje Jugoslaviji, ipak su u Komisiji za razgraničenje bili svjesni da postoji nepovjerenje Talijana prema popisu. Stoga je Roglič u uputama Matku Rojniću¹⁷, poslanima 22. rujna 1945., naveo kako bi bilo dobro da traženi podatci za Rovinj, Poreč i Vodnjan budu napisani na talijanskom jeziku. Trebalo je tražiti što više korisnih podataka, tako da se ne vidi neposredni cilj, a svi podatci se mogu koristiti za potrebe vlasti.¹⁸ U dopisu od 7. siječnja 1946., autor, po svemu sudeći Roglič, kaže: “Da bi stvar kod talijanskog stanovništva izazvala što manje sumnje arci su tiskani

14 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Dopis Rudolfa Maixnera u ime Komisije za razgraničenje iz Zagreba Institutu za proučavanje međunarodnih problema kod Ministarstva inostranih poslova u Beogradu, 4. 5. 1946.

15 Skok, Petar (Jurkovo Selo, 1.03.1881.-Zagreb, 3.02.1956.), lingvist, romanist.

16 Ramovš, Fran (Ljubljana, 14.09.1890.-Ljubljana, 16.09.1952.), jezikoslovac.

17 Rojnić, Matko (Medulin, 12.05.1908.-Pula, 30.01.1981.), bibliotekar.

18 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija o statističkoj problematici.

bilingvistički.¹⁹ Popisivači su se pri provođenju popisa suočavali s teškoćama, o kojima su izvješćivali Roglića i Rojnića. Popisivači u općinama Motovun i Oprtalj osjećali su se prepuštenima samima sebi jer im je izostala obećana pomoć. Očekivali su ispomoc hrvatskih učitelja, ali njih je bilo premalo jer su se potpuno morali posvetiti držanju nastave, inače bi djeca išla u talijanske škole. Jedini učitelj kojega su uspjeli zaposliti na popisu bio je raspoloživ samo zato što škola u kojoj je trebao držati nastavu još nije bila gotova. Žalili su se na nedostatak prometnih sredstava, zbog čega su dnevno gubili dva do tri sata na dolazak i povratak s terena. Zbog nedovoljnog broja suradnika i sami su morali ići na teren popisivati te zato nisu mogli pravo kontrolirati rad drugih.²⁰

U nekim dijelovima Istre popisivanje su proveli Talijani. U gradu Labinu popisivači su bili isključivo Talijani, uključujući i jednog profesora iz Napulja. U Novigradu, Brtonigli i gradu Poreču popis su također proveli isključivo Talijani.²¹ U izvješću o provođenju popisa u kotaru Vodnjan, nepotpisani organizator je izvjestio da se popis vršio po “općevnom jeziku“ i slobodnoj izjavi pojedinaca, odnosno za maloljetnu djecu po izjavi staratelja. Popisivalo se obilaskom kuća uz potpis glavarova obitelji.²² “Općevni jezik“ je inače pojam koji se rabi kao jedan od prijevoda za njemački izraz Umgangssprache, pa se može postaviti pitanje jesu li u kotaru Vodnjan popisivači pitali za obiteljski jezik. Nejasno je što je organizator podrazumijevao pod pojmom općevni jezik – obiteljski jezik za koji je trebalo pitati ili razgovorni jezik što je sinonim za općevni jezik, a za koji nije trebalo pitati. Moguće je da se na to pitanje odnose Rogličeve negativne primjedbe na rad prof. Capponija, voditelja tog sektora.²³

Popisivači su posjedovali stereotipne predodžbe o mjestima naseljenim Talijanima, koje im je boravak na terenu potvrđivao. Marko Rerečić piše za Bale: “Potpuno talijanski gradić sa svim obilježjima talijanskih gradića – zbijene kuće, uske uličice, prljave i neuredne.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 2).

REVIZIJA POPISA U VELJAČI 1946. U BUJŠTINI

U uputama Komisije poslanima Grubišiću iz Zagreba 7. siječnja 1946. piše: “Ukazala se potreba, da mi za ova tri mjesta [Buje, Umag i Novigrad] imamo detaljne podatke kao i za ostalu Bujštinu. (...) Da bi se to moglo lakše obaviti i da ne bi izazvalo nepotrebne komentare, dali smo formulare štampati bilingvistički. Stanovnicima treba reći, da se popis vrši iz službenih potreba, odnosno kako bi se znalo točno brojno stanje stanovnika u ovom trenutku.“²⁴

U “Pro memoriji“ poslanoj Savi Zlatiću, članu Centralnog komiteta Komunističke

19 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija o statističkoj problematici.

20 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 3, “Dragi Joso i Mate!“ – pismo o teškoćama u obavljanju popisa, 1.

21 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 7, Compilatori del censimento della popolazione 1945.

22 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 7, Popisivači i odbornici; Popis suradnika u ispunjavanju statistike 1945. godine na kotaru Vodnjanu, 2.

23 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija; Pismo Josipa Roglića poslano Maixneru (?) iz Labina, 30. 10. 1945.

24 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija; Komisija Grubišiću, 7. 1. 1946.

partije Hrvatske (CK KPH), Bujština (gradovi Buje, Umag i Novigrad) nazvana je “delikatnim terenom“, a zatraženo je da se preporuča kotarskim organizacijama da budu što više pri ruci, osobito u prijevoznim sredstvima za Umag i Novigrad.²⁵

Bujština je bila karakteristična po tome što se znatan broj ljudi na popisu krajem 1945. izjasnio nacionalno neopredijeljenima, a već u veljači 1946. većina se izjasnila Jugoslavenima. Među voditeljima popisnih sektora istaknut je Ante Grubišić kao posebice savjestan i marljiv, pa je značajno što on sam kaže o uvjetima rada u bujskom kotaru u pismu poslanom 24. studenog 1945. Osvrnuo se i na pitanje identiteta tamošnjeg stanovništva: “Popis stanovništva u Bujama dokazuje, da je stanovništvo ovog kotara u ogromnoj većini hrvatskog porijekla, iako si narod nije toga svijestan, barem ne u velikoj većini. Narod smatra da je njegov dijalekt, dakle istarsko hrvatsko narječje, neko posebno bastardno narječje, koje nema ništa zajedničkog sa hrvatskim jezikom. Ima naravno krajeva, osobito prema unutrašnjosti, gdje je narodna svijest dosta živa. Ali ima dosta svijesnih Hrvata i u krajevima ovoga kotara prema obali, kao n.pr. u Kaštelu, Materadi i Lovrečici, gdje su djelovale hrvatske Družbine škole i narodni svećenici.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 1-2).

O razlozima zašto je stanovništvo suzdržano pri izjašnjavanju o identitetskim pitanjima, Grubišić navodi da je narod zastrašen agitacijom raznih neprijateljskih elemenata, pa se u mnogim krajevima odustalo od traženja izjave kojoj narodnosti pripadaju, te je u tim slučajevima utvrđen samo jezik starijih ljudi, a ta je konstatacija navedena u rubrici “obiteljski jezik“: “Medjutim u stvari se ne može govoriti o obiteljskom jeziku, jer mladarija od 35 godina na niže uopće ne poznaje hrvatski ili ga slabo razumije, uslijed čega govori samo talijanski, pa je tako i stariji svijet, koji poznaje hrvatski, poveo za sobom, te se u obiteljima govori samo talijanski. Medjutim u sjevernim krajevima, prema unutrašnjosti, poznaje više i mladarija hrvatski, ali uobičajeno govore samo talijanski. Stariji svijet pak međusobno uz talijanski, govori i hrvatski, naravno negdje više drugdje manje.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 1-2).

Ante Grubišić je ustvrdio da su narodnosno neopredijeljeni ograničeni uglavnom na područje Bujštine, gdje je stanovništvo socijalno ovisno (koloni) i gdje je bilo izloženo najsystematskijem odnarođivanju. U svom Izvješću u vezi s Bujštinom, talijanizaciju ne smatra posljedicom samo fašističkog režima već i politike Austrije (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 2). Što se tiče revizije prvotnog izjašnjavanja, za koje je Grubišić naveo da se ograničilo samo na uzimanje izjava od starijeg stanovništva, ona je provedena u veljači 1946.:

“Većina (5.478 od 7.824) neopredjeljenog stanovništva potpisala je iz vlastite inicijative u februaru 1946 godine izjave u kojima se kaže da su popisivačima Jadranskog instituta uskratili izjave narodnosti iz straha da se povrate ranije talijanske vlasti a koloni iz straha pred svojim gospodarima. Kad su uvidjeli da će savezničke vlasti garantirati izvršenje njihove volje, oni su potpisali ove izjave iz kojih se vidi da se tu uglavnom radi o Slavenima (4.358 su se izjavili kao Jugoslaveni, a 473 kao Talijani) (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 11)“.

---

25 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 4, Pro memoria drugu Zlatiću po pitanjima Komisije za razgraničenje, 1.

IZVJEŠĆE MEĐUSAVEZNIČKE KOMISIJE STRUČNJAKA
VIJEĆU MINISTARA VANJSKIH POSLOVA

Prilikom inspekcijskog puta po Julijskoj Krajini (uključujući Istru) koji je obavila međusaveznička Komisija za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice, sastavljena od predstavnika četiriju velikih sila, Josip Roglić i Rudolf Maixner su u svojstvu predstavnika Jadranskog instituta dobili priliku u Pazinu izložiti rezultate popisa stanovništva. Njihovo saslušanje je trajalo dva dana. Vođa američke delegacije Philip Mosely htio je znati je li popis od 1. listopada 1945. služio kao baza za izbore. Roglić je odgovorio da je to bilo nemoguće, jer su izbori za “narodnu vlast” u Istri obavljani 25. studenog 1945., a sumarno sređivanje popisnog materijala završeno je tek krajem veljače 1946. (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1, 23).

Iz zapisnika sjednice održane u Pazinu 22. i 23. ožujka 1946. vidi se da je Josip Roglić, nastupajući kao predstavnik Jadranskog instituta, objašnjavao predstavnicima međusavezničke Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice da su popisivači bili i svećenici i učitelji, ali je naglasio: “Koliko je god bilo moguće, upotrebljavali (smo) svećenike, jer su oni duže u mjestima od učitelja.” (HDA–1166, 8., 2.1.4.3.6., 1, 3). Iz priložene liste popisivača čini se da su samo u Funtani i Kaldiru svećenici bili na čelu povjerenstava za provedbu popisa, no Rogličeva obavijest upućuje na svijest o važnosti potpore istarskoga svećenstva hrvatskoj stvari u očima zapadnih Saveznika, o čemu je Komisija vodila računa (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 3).

Po završetku inspekcijskog puta po Julijskoj Krajini (uključujući Istru), “Komisija stručnjaka za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice”, sastavljena od predstavnika Francuske, Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva, podnijela je 28. travnja 1946. izvješće koje je bilo predviđeno odlukom Vijeća ministara vanjskih poslova od 19. rujna 1945. Tom odlukom se zadužilo spomenute sile “da naprave izvješće o crti koja će u ukupnosti biti etnička crta, koja će ostavljati minimum stanovnika pod stranom vladavinom, podrazumijevajući da će prije konačnog utvrđivanja granice na licu mjesta biti provedene sve potrebne ankete” (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5, 3, 1).

“Komisija za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice” konstatirala je da je za vrijeme boravka u Istri primila na znanje rezultate popisa stanovništva što ga je na privatni poticaj obavio Jadranski institut iz Sušaka u listopadu 1945. Prema podacima toga Instituta, područje zapadne i sjeverne Istre (kotarevi Kopar, Poreč, Pazin i Pula) brojilo bi 184.465 Slovenaca i Hrvata te 84.480 Talijana (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 3, 16). Komisija je ispitivala profesora Rogliča i on je protumačio da se izneseni brojevi temelje na izjavama svakog stanovnika o njegovoj narodnosti. Za razliku od popisa iz 1910. i 1921., koji nisu bilježili narodnost nego samo “uporabni jezik” (također razgovorni ili općevni jezik, Umgangssprache, lingua d’uso), statistike iz 1945. bilježe narodnost [fr. nationalité]. Komisija je saznala da su na popisu 1945. prikupljeni podaci i o “obiteljskom jeziku” [fr. language (sic!) familial u dokumentima Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice, ali fr. langue de famille u izdanjima Jadranskog instituta (Cadastre national de l’Istrie..., 1946, 548–585)], ali da ih profesor Roglić nije predstavio Komisiji,

pa zbog toga nije bilo moguće usporediti podatke o “obiteljskom jeziku“ s podacima prijašnjih popisa. Komisija kao cjelina nije uspjela doći do jednoglasnih zaključaka o mogućnosti korištenja popisa iz 1945. Svaka je delegacija zabilježila vlastita zapažanja o tom pitanju u svom dodatku na IV. dio izvješća (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 3, 17).

U “Mišljenju o izvještaju“, sastavljenom u hrvatskoj Komisiji za razgraničenje za-
ključeno je:

“Ono što je rečeno u općem izvještaju o popisu Jadranskog Instituta, uglavnom je dobro i naročito je važno da se, prema tekstu izvještaja rezultati ovog popisa slažu sa općom konstatacijom komisije“ (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 18).

Službeni stavovi pojedinih savezničkih delegacija bitno su se razlikovali. Francuska delegacija je popis Jadranskog instituta odbila prihvatiti i smatrala ga je protutežom talijanskom popisu iz 1921. Sovjetska delegacija smatrala je da popis iz 1945. daje najtočniju sliku etničkog sastava Istre. (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 22). Britanska delegacija izrazila je sumnju prema popisu jer su ga provodili jugoslavenski državljani na teritoriju pod jugoslavenskom vojnom upravom, koji Jugoslavija traži za sebe (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 14). Zamjerila je i to što su ga provodili učitelji, koji su ovisili o narodnim odborima (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 14-15). Američka delegacija je ustvrdila da je popis: “privatne prirode i da nema objektivne i znanstvene kvalitete koje bi mu dale vrijednost za ocjenu etničkog sastava stanovništva Istre.“ (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 16). Mijo Mirković²⁶ pak tvrdi da mu je Philip E. Mosely, šef američke delegacije, prilikom posjeta Zagrebu 1951., potvrdio da smatra da je popis iz 1945. bio znanstven, pozitivan i vrlo koristan (Mirković, 1963, 13).

REZULTATI ZA RIJEKU I ZADAR

Po istom obrascu po kojem je proveden popis u Istri provedeni su popisi i u gradovima Rijeci i Zadru, ali su ostali neobjavljeni. Zašto su njihovi rezultati ipak bitni za temu ovog članka, a to je popis Jadranskog instituta u Istri? Zato što omogućuju dodatnu komparaciju s rezultatima iz Istre i mogu pridonijeti prosudbi o pouzdanosti popisa Jadranskog instituta. Naime, popis se u Istri obavljao u vremenu nakon Drugog svjetskog rata, u kojemu je Istra bila poprište i partizanskog ratovanja i protupartizanskih akcija od strane njemačkih i talijanskih snaga. Također, riječ je o vremenu nakon dugotrajne fašističke diktature i prvim mjesecima uspostave komunističke diktature te se postavlja pitanje koliko su se ljudi mogli i htjeli slobodno izjasniti o postavljenim pitanjima.

Petar Kirac²⁷, inače angažiran i na popisu u Istri, opisao je situaciju u Rijeci gdje je bio na čelu Povjerenstva za izvršenje popisa grada Rijeke, koje je 20. studenog 1945. počelo s radom. Oslanjao se na suradnju s Tajništvom Gradskog narodnog odbora (GNO) Rijeka i s Tajništvom Odbora Slavensko-talijanske unije (STAU). Tajnik GNO Rijeka predložio je Kircu po dvoje voditelja popisa po gradskim rajonima, a oni su u dogovoru s Kircem našli potreban broj popisivača koji su bili starosjedioci tih rajona. (HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 4, 1-4).

26 Mirković, Mijo (Rakalj, 28.09.1898.-Zagreb, 17.02.1963.), ekonomist i književnik, pseudonim Mate Balota.

27 Kirac, Petar (Medulin, 5.04.1902.-Zagreb, 10.02.1982.), pravnik i talijanist.

Popis je u Rijeci trajao od 20. studenog do 8. prosinca 1945. Povjerenik za popis je usko surađivao s GNO Rijeke, dakle institucijom državne vlasti koja mu je osigurala ljudstvo za provedbu popisa.

Rezultati u Rijeci:

Tablica 2. Grad Rijeka - stanovništvo 1. listopada 1945.²⁸

Hrvata-Slovenaca-Srba	16.764 = 35,72%
Stranih	496 = 1,06%
Talijana	29.671 = 63,22%
Ukupni broj stanovništva	46.931

U pogledu rezultata donesenih u tablici 2. važno je napomenuti da oni pokazuju talijansku većinu u gradu, a u Talijane su ubrojani i svi koji su se izjasnili za regionalni identitet, kao Fiumani. Takvi rezultati upućuju na to da se popis može smatrati pouzdanim, u smislu da nije umjetno uvećavao broj hrvatskog stanovništva. Interni talijanski popis, što ga je poslao u Rim riječki prefekt Temistocle Testa u izvješćima zvanima “Rapporti al Duce“, u Rijeci je 1940. zabilježio 39 207 Talijana ili 67.20% od 58 345 stanovnika grada Rijeke. Većina preostalih stanovnika klasificirana je kao inorodci (tal. allogeni) ili stranci. Inorodaca je bilo 11 150, a stranaca 6953, od kojih je 5446 ili 78.33% Jugoslavena. S obzirom na ratna događanja od 1940. do 1945., rezultati Popisa iz 1945. čine se sasvim vjerojatnima (HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 1).

Popis u Zadru rezultirao je sljedećim podacima:

Tablica 3. Zadar – stanovništvo 1. listopada 1945.²⁹

	Stanov- nika	Hrva- ta	Slove- naca	Srba	Tali- jana	Osta- lih	Do- maćin- stva	Jug. [osla- venska] prezime- na	Tal. [ijan- ska] prezi- mena	Ostali
I. Rajon – grad	2898	2040	42	117	672	27	930	619	109	202
II. Rajon – Arba- nasi	4037	3314	6	13	605	99	1041	638	136	267

28 HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 4, Izvještaj.

29 HDA–1166, 6, 2.1.3.2., 2. Matični listovi grada Zadra sa statističkim podacima i patronimicima, kako ih je izradio Jadranski institut 1.-X.-1945. godine., 2.

III. Rajon	1771	1496	5	33	232	5	402	272	61	69
IV. Rajon	1103	892	10	6	190	5	276	182	45	49
Bokanjac	754	704			50		126 [sic!]	93	1	35
ZD - zaseoci	958	802		139	17		165	150	1	14
UKUPNO	11521	9248	63	308	1766	136				

Činjenica da je Zadar prema popisu prikazanom u tablici 3. imao hrvatsku većinu stanovnika ne iznenađuje s obzirom na to da je većina talijanskog stanovništva evakuirana u Italiju 1943. i 1944. godine. Dodatna potvrda da se stanovništvo moglo slobodno izjasniti o narodnoj pripadnosti jest i priložena analiza prezimena, koja su po etimologiji podijeljena na jugoslavenska i talijanska. Odnos broja popisanih Hrvata, Slovenaca i Srba prema Talijanima mnogo je manji od odnosa između jugoslavenskih i talijanskih prezimena. Iz toga se može zaključiti da rezultati impliciraju kako se Talijane s prezimenima koja su klasificirana kao jugoslavenska nije pretvaralo u Hrvate ili druge Južne Slavene nego se poštovao njihov izbor.

ZAKLJUČAK

Popis stanovništva Jadranskog instituta proveden je krajem 1945. i početkom 1946. godine u sklopu aktivnosti hrvatske Komisije za razgraničenje, na čelu koje je bio Josip Roglić. Aktivnosti Komisije trebale su poslužiti uvjeravanju Međusavezničke komisije stručnjaka da je Istra većinski narodnosno južnoslavenska pokrajina, naseljena Hrvatima i Slovencima. Kako bi popisu pridali veću vjerodostojnost, čelnici Komisije za razgraničenje odlučili su ga objaviti pod imenom tada još nepostojećeg Jadranskog instituta na Sušaku. U stvarnosti popis je organiziralo osoblje Komisije za razgraničenje poslano iz Zagreba. Popis na području Istre sjeverno od Dragonje proveden je na inicijativu dr. Lava Čermelja, a dostupni podatci impliciraju da je popisivanje počelo kasnije nego u Istri južno od Dragonje. Popis Jadranskog instituta, za razliku od metodologije prethodnih austrijskih i talijanskih popisa, koji su tražili odgovore na pitanja o vjeroispovijesti i općevnom (razgovornom) jeziku, postavio je pitanje o narodnosti i obiteljskom jeziku. Takva pitanja dovela su do promjene slike o brojnosti pojedinih naroda u Istri u korist Hrvata i Slovenaca. S obzirom na okolnosti provođenja popisa, postavilo se pitanje pouzdanosti podataka. Osim slučaja Bujštine, u kojoj je popis dva puta proveden i za koju sačuvani spisi otkrivaju da je broj govornika hrvatskog jezika precijenjen, čini se da je u ostatku Istre dobivena realna slika tadašnjeg stanja, što potvrđuju i neobjavljeni rezultati za gradove Rijeku i Zadar. Detaljna analiza narodnosnog i socijalnog sastava popisivača u popisnom Sektoru I. Kopar-Piran pokazala je da su popisivanje u gradskim sredinama dobrim dijelom provodili Talijani, te da su Slovenci u znatno većoj mjeri pripadali socijalnom sloju činovnika, dok su Talijani pretežno pripadali radničkom sloju.

THE ADRIATIC INSTITUTE CENSUS IN ISTRIA IN 1945

Petar BAGARIĆ

Trnsko 11B, HR 10 000, Zagreb, Croatia

e-mail: pbagaric@inet.hr

SUMMARY

The article explained when, where and why was the so-called Adriatic Institute Census of 1945 in Istria conducted. The involvement of the Croatian Commission for Border Delimitation in the organization of the Adriatic Institute Census is explained as well as the role of some of its members. The problems which the census takers faced during the Census are indicated. The detailed social, professional and ethnic analysis of the census takers is provided as a case-study of one of the eleven census sectors Istria was divided to. The analysed sector is one of the sectors, where the Slovenes organised the census taking activities. The role in the Census played by some groups such as the Croat Catholic clergy and Istrian Italians is described. The specific case of Buje area is shown in greater detail, where in February of 1946 a significant revision of the Census regarding the nationality took place. The reactions of the Allied powers to the results of the Adriatic Institute Census, both official and unofficial are shown. Finally, the value of the published census results is discussed along with comparison with the unpublished data for Rijeka and Zadar.

Key words: Census, Istria, Zone B, 1945, Croatian-Slovenian cooperation

POPIS KRATICA

AMG = Allied Military Government

CK = Centralni komitet

DFJ = Demokratska Federalna Jugoslavija

fr. = francuski

GNO = Gradski narodni odbor

HDA = Hrvatski državni arhiv

JA = Jugoslavenska armija

KNO = Kotarski narodni odbor
 KPH = Komunistička partija Hrvatske
 kut. = kutija
 njem. = njemački
 SAD = Sjedinjene Američke Države
 sig. = signatura
 SSSR = Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
 STAU = Slavenko-talijanska antifašistička unija
 toč. = točka
 VUJA = Vojna uprava Jugoslavenske armije
 UK = Ujedinjeno Kraljevstvo

IZVORI I LITERATURA

- HDA-1166** – Hrvatski državni arhiv (HDA), Komisija za razgraničenje pri Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske (fond 1166).
- Cadastre national de l'Istrie... (1946)**: Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, Institut Adriatique.
- Franzineti, G. (2011)**: Diego de Castro e il destino di Trieste. U: Knez, K. & Lusa, O. (ur.): Diego de Castro 1907-2007. Piran, Acta historica adriatica, 6, 211-218.
- Grgurić, M. (2007)**: Mirovni ugovor između FNRJ i Italije: Pariz 1947. Rijeka, Muzej Grada Rijeke.
- Josipovič, D. (2011)**: Slovensko-hrvaška meja: izbrane problematizacije političnega in etničnega razmejevanja. U: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosjedstvo : Hrvatsko-slovensko susjedstvo, Kopar, Založba Annales, 227-248.
- Klemenčić, M. (2006)**: Josip Roglić i "novoslobođeni" krajevi. U: Matas, M. (ur.): Akademik Josip Roglić i njegovo djelo. Split-Zadar-Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 457-465.
- Matas, M. (2006)**: Život i djelo akademika Josipa Roglića (14.III.1906.-18.X.1987.). U: Matas, M. (ur.): Akademik Roglić i njegovo djelo, Split-Zadar-Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 5-29.
- Mihelič, D. (2007)**: Ribič, kje zdaj tvoja barka plava – Piransko ribolovno območje skozi čas. Kopar, Založba Annales.
- Mihelič, D. (2012)**: Sončne in senčne strane štetij prebivalstva v avstrijskem Primorju. U: Šterbenc Svetina, B., Kolenc, P. & Godeša, M. (ur.): Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja, Ljubljana, Založba ZRC, 111-128.
- Mirković, M. (1963)**: Tri etničke linije. U: Problemi sjevernog Jadrana, 1, [separat], Rijeka, 1-36.
- Roglić, J. (1946)**: Le Recensement de 1910, ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. Sušak, Institut Adriatique.